

A fotonovela e a fotomontaxe como recurso para a alfabetización audiovisual na educación primaria

Mª LINA IGLESIAS FORNEIRO
MANUELA RAPOSO RIVAS
ESCOLA DE MAXISTERIO OURENSE

Hoxe en día podemos dicir que vivimos inmersos nun “mundo de imaxes”, expostos cada vez máis a unha avalancha de mensaxes audiovisuais. Como consecuencia, unha grande parte dos coñecementos e aprendizaxes ás que podemos acceder preséntansenos en clave audiovisual. Por este motivo faise cada vez máis necesaria unha alfabetización audiovisual que nos permita coñecer-los códigos deste novo alfabeto e poder así “ler” sen problemas as mensaxes codificadas polos distintos medios de comunicación.

A necesidade dunha alfabetización audiovisual na educación primaria

Facéndose eco desta realidade de o Deseño Curricular Base da Educación Primaria establece en distintas áreas contidos relacionados coa linguaxe visual e audiovisual e cos medios de comunicación. Os ditos contidos fan referencia tanto ó coñecemento dos distintos medios e ás linguaxes que utilizan como á produción de mensaxes por parte dos alumnos empregando códigos visuais e audiovisuais. Deste xeito, o DCB manifesta claramente a necesidade de proporcionar unha alfabetización audiovisual ós nenos e nenas dende a Educación Primaria.

A pesar desta evidencia, os centros de ensino a penas teñen respondido a esta necesidade, xa que, se ben é verdade que hai cada vez máis experiencias de introducción da imaxe e da linguaxe audiovisual como recurso didáctico (aprender coa imaxe), son máis escasas aquelas nas que se introduce como contido

curricular (estudiar a imaxe) ou como medio de expresión (expresarse a través da imaxe). Nos dous últimos casos trátase aínda de experiencias ailladas, que non constitúen unha práctica xeralizada nas nosas escolas e que, en moitos casos, non están integradas no desenvolvemento curricular das distintas áreas.

Conscientes desta necesidade, neste artigo ofrecemos unha proposta de actividades que posibilita que os alumnos/as de Educación Primaria se familiaricen coa creación de mensaxes empregando un código icónico-verbal. Máis concretamente trátase da realización dunha fotonovela ou fotomontaxe reutilizando fotografías xa feitas. Isto engade ó traballo certa dificultade, pois existe inxenio e creatividade para adapta-las imaxes dispoñibles á creación dunha historia.

Con esta actividade, ademais de exercitar ós alumnos/as na construción de mensaxes verbo-icónicos (expresarse a través da imaxe), favorécese a comprensión do código visual (aprender a linguaxe da imaxe), polo que pensamos que

pode ser unha proposta axeitada para a alfabetización audiovisual.

Algunhas cuestións previas: Alfabetización audiovisual, fotonovela e fotonovela

¿Qué é a alfabetización audiovisual?

A expresión *alfabetización audiovisual* foi conceptualizada de diferentes modos na literatura existente sobre o tema. A *Association for Media Literacy* definea en 1989 como "a capacidade de decodificar, analizar, avaliar e comunicarse nunha variedade de formas"². Isto significa que xoves e adultos desenvolven coñecementos, destrezas e actitudes en función das múltiples formas de comunicación cercanas ó seu contexto.

Por outra banda, Aparici, R. (1994) considera que a alfabetización audiovisual é un proceso que implica a lectura e a produción de medios e debe ser considerada como a aprendizaxe dunha segunda lingua. Entendemos, por tanto, que a alfabetización audiovisual comprende tanto o proceso de decodificación (lectura, análise...) das mensaxes audiovisuais como o proceso de codificación (escritura, creación de mensaxes...). Como sinala Greenaway (1993):

"Todos los profesores que entiendan que la comunicación no está restringida al lenguaje hablado y escrito y a la comunicación en el aula deberían incluir en sus materias la lectura de imágenes y la escritura de documentos audiovisuales. La enseñanza de los medios audiovisuales debería integrarse a través del currículum, de modo que leer y escribir mensajes visuales fuera una destreza coherente, que los estudiantes considerasen tan relevante para sus vida como la lectura y escritura del lenguaje verbal" (Greenaway, P., 1993:43).

Semella pois importante que o mestre/a de Educación Primaria se preocupe de que os seus alumnos/as realicen actividades relacionadas tanto coa lectura e análise de mensaxes visuais e audiovisuais (publicidade, cómic, fotonovela, televisión...) como coa súa creación.

¿Qué é a fotonovela?

A fotonovela defínese como a narración articulada dunha secuencia de fotografías ás que se superpoñen textos de apoio e/ou diálogos en forma de globos, como no caso dos cómics.

A explotación didáctica da fotonovela na aula pode realizarse a varios niveis:

- analizar fotonovelas nas que os alumnos poidan discutir libremente a partir da lectura da narración fotográfica. Isto permitiríalles descubrir os estereotipos e comparalos coas conductas que eles están acostumbrados a ver na vida real, como se abordan os conflitos na fotonovela e como os resolverían eles, etc.

- reconstruír unha historia cambiando os textos e diálogos da secuencia de fotos.

- realizar unha historia nova elaborando o guión literario e sacando as fotografías necesarias para representar o que se quere contar.

¿Qué é a fotonovela?

Entendemos a fotonovela como unha combinación de imaxes fotográficas nas que pode ou non incluírse texto. Trátase de compoñer unha nova imaxe a partir da montaxe doutras imaxes procedentes de fotografías ou debuxos. A fotonovela pode ser figurativa ou abstracta e pode perseguir a construción dunha mensaxe concreta ou simplemente a realización dunha composición orixinal que resulte imaxinativa e estética.

Proposta de actividade: A creación dunha fotonovela ou fotonovela a partir de imaxes dadas

A actividade que propoñemos consiste na *realización dunha fotonovela ou fotonovela a partir dunha colección de imaxes* aportadas polo mestre/a. Para iso é importante que o profesor dispoña dun amplo banco de imaxes en papel fotográfico. Pódese tratar de fotografías realizadas coa finalidade de ser utilizadas nesta actividade ou ben fotografías procedentes doutros acontecementos da vida do centro (o Antroido, o Nadal, a festa do Libro, a excursión...) ou doutras actividades realizadas polos alumnos nas que se utilizaran fotografías (reportaxes fotográficas sobre un tema, fotonovelas de anos anteriores...). Tamén poden formar parte deste banco de imaxes fotografías procedentes de revistas, catálogos, xornais, etc.

Deste banco de imaxes o profesor fará unha selección de grupos de 10 ou 12 fotografías que entregará ós alumnos para o desenvolvemento da actividade que será realizada en grupos de catro ou cinco. A partir desta colección de imaxes entregada a cada grupo, os alumnos deberán crear unha historia ou mensaxe puntual dándolle un formato de fotonovela ou fotonovela.

Ademais das imaxes aportadas polo mestre/a é importante darlle ós alumnos liberdade para empregar outras imaxes procedentes de revistas ou mesmo debuxos cos que poidan completar a historia ou a mensaxe que desexen contar. Trátase dunha actividade para ser realizada en grupo (aínda que tamén podería propoñerse como actividade individual). A continuación presentamos as especificacións da actividade a modo de ficha para poder entregar a cada grupo de alumnos:

Creación dunha fotonovela ou fotomontaxe a partir de imaxes dadas

Obxectivo: *Familiarizarse coa construción de mensaxes empregando o código verbo-icónico.*

Materiais:

- Fotografías aportadas polo profesor (poden empregarse tódalas fotografías que se entregan ou só unha parte), imaxes de revistas, catálogos ou xornais, aportadas polos alumnos.
- Cartolina: debe ser branca ou negra e pode empregarse en formato alto, apaisado ou dobrada (á metade, en forma de libro, en forma de tríptico, etc.), tesouras e pegamento, rotuladores de cores, pinturas, etc.
- Follas de papel de cores (que se poden recortar con formas peculiares e pegar sobre elas as fotografías creando orixinais efectos estéticos).

Desenvolvemento da actividade:

Observar as fotografías que se entregan e discutir durante uns minutos as posibilidades que ofrecen para crear unha historia ou mensaxe puntual. A continuación, elixir a opción máis axeitada (fotonovela ou fotomontaxe) segundo o material de que dispoñades e segundo as vosas propias ideas. Unha vez elixida a opción que vaiades a desenvolver, buscade o material que necesitatedes e poñedeivos "mans á obra".

Opción A: Realizar unha FOTONOVELA

Consiste en contar unha pequena historia que será creada a partir das imaxes. A historia debe ter unha secuencia lóxica e acompañarse de fragmentos de narración e diálogos. Pódese "facer falar" tanto ós personaxes humanos como ós obxectos inanimados. ¡Tódalas ideas teñen cabida!

- 1º Tomando como punto de partida as imaxes que se entregan debedes tratar de atopar un tema co que poder relacionalas e contar unha pequena historia.
- 2º Unha vez que teñades a idea, podedes facer un pequeno guión cos diálogos e as imaxes que ides necesitar para contar a historia. Non é necesario empregar tódalas imaxes que se entregan e podedes engadir outras imaxes extraídas de revistas, catálogos ou xornais.
- 3º Cando teñades clara a historia (ou mensaxe) e as imaxes que ides empregar, pensade na mellor maneira de componse a historia na cartolina, tendo en conta:
 - formato que ides empregar (alto, apaisado, dobrada...)

- cómo presentar os diálogos ou fragmentos de narración que acompañan ás fotografías.
- materiais que empregaredes para resaltar e facer máis vistosas as imaxes e os diálogos e mellora-la presentación (papeis de cores, fondos de pintura ou tela, marcos con rotuladores, etc.).

4º Non esquezades que se trata de construír unha mensaxe o máis orixinal e creativa posible, empregando a linguaxe da imaxe.

Opción B: Realizar unha FOTOMONTAXE

Trátase de realizar unha composición creativa das imaxes e acompañalas de pés de foto orixinais que doten dun novo significado ás imaxes. Poden realizarse varias montaxes, cunha ou varias fotografías, dentro da mesma cartolina. Cada montaxe irá acompañada dun pé de foto diferente. As distintas montaxes poden estar relacionadas cun mesmo tema ou poden ser completamente diferentes (con esto preténdese facilitar o traballo naqueles casos nos que resulte difícil atopar un tema co que poder relacionar tódalas fotografías, pero ó mesmo tempo pode resultar un interesante recurso creativo e expresivo).

Unha vez que teñades a idea podedes proceder de maneira semellante á opción anterior.

Algunhas ideas para crear a fotomontaxe poden ser:

- Empregar as imaxes (unha ou varias fotografías) para ilustrar un poema ou fragmento narrativo. Neste caso débese procurar que as imaxes teñan algunha relación coa mensaxe que pretende transmitir o poema ou narración).
- Empregar as imaxes para ilustrar chistes, refráns, cancións, etc.
- Realizar un "collage" empregando outras imaxes de revistas e darlle un título orixinal que garde relación coa mensaxe das imaxes.
- Poñer un pé de foto a cada imaxe ou conxunto de imaxes, tratando así de crear un determinado significado.

Reflexión e valoración do traballo

Unha vez finalizada a tarefa realizárase unha exposición de tódolos traballos e unha posta en común con todo o grupo para reflexionar acerca das dificultades presentadas na elaboración así como para realizar unha valoración dos traballos tendo en conta:

- A orixinalidade da idea
- A calidade estética do traballo
- O nivel de dificultade na elaboración

Algunhas consideracións para o desenvolvemento da actividade

Consideración 1: importancia do traballo colaborativo.

É importante insistir na idea de que se trata dun traballo en equipo e que polo tanto debe responder a unha acción colaborativa na que a experiencia, os coñecementos, a imaxinación de cada un sirva para crear algo novo que sexa froito de todo o grupo. Debemos ter en conta ademais que co traballo colaborativo exercítanse habilidades que son valiosas en si mesmas, como o escoitar, negociar ou aceptar as ideas dos outros. Por iso, o traballo en pequenos grupos non debe reducirse a actividades puntuais, senón que debe ser unha estratexia metodolóxica habitual.

"Antes de pedir a los niños que se comprometan con un grupo de trabajo, necesitan haber experimentado

toda una serie de situaciones en las que hayan tenido que escuchar, dialogar, pensar juntos, discutir, explicar sus puntos de vista, cuestionar y probar los de otros, informar a los demás, jugar juntos, negociar, efectuar contribuciones valiosas y aceptar la información sobre las consecuencias de sus acciones" (Bazalgette, C, 1991: 120).

Para lograr esta acción colaborativa pode ser interesante que os nenos e nenas se teñan exercitado na lectura de imaxes tanto a nivel de todo o grupo clase como de pequenos grupos (por exemplo a través da lectura e análise da imaxe publicitaria en prensa e televisión), de xeito tal que estean acostumados a *dialogar, pensar xuntos, discutir e explicar os seus puntos de vista.*

Consideración 2: a autonomía dos grupos de traballo

Aínda que se trata dunha actividade proposta polo profesor, esta debe ser presentada co suficiente grao de apertura e flexibilidade. Deste xeito os nenos e nenas de cada grupo poderán introducir suxestións e modificacións tanto na propia formulación do traballo como no seu proceso de elaboración. Non debemos esquecer que cando son os propios nenos os que planean e toman decisións para a resolución dunha determinada actividade, é frecuente que comprendan mellor o que teñen que facer e amosen unha maior confianza en si mesmos.

Consideración 3: observar e apoiar o traballo dos alumnos

Cando se realiza este tipo de actividades por primeira vez pode acontecer que os alumnos sintan unha certa ansiedade porque "non se lles ocorre nada", especialmente se se trata de nenos/as que non teñen costume de ler cómics e historietas e de traballar con imaxes na escola. Por este motivo, é importante que a actividade se desenvolva na clase de tal xeito que o mestre poida observar e supervisar o proceso de realización e prestar axuda a aqueles grupos que teñan máis dificultades, aportando ideas ou facendo suxerencias. En todo caso, a habilidade do mestre/a debe consistir en apoiar ó grupo para que consiga un resultado positivo.

Consideración 4: manter o impulso

Debemos considerar a posibilidade de que para a realización desta actividade sexa necesario máis dunha sesión de clase. Especialmente se os nenos e nenas non están acostumados á realización de traballos colaborativos ou forman grupo por primeira vez, as sesións de traballo deben ser máis curtas. Resulta importante respectar o ritmo de traballo dos distintos grupos se ben faise necesario controlar que o traballo do grupo e a colaboración resulten eficazes. Neste senso é fundamental o labor do profesor para impulsar o traballo do grupo e manter a motivación.

Consideración 5: traballo interdisciplinar

A realización desta actividade pode ser obxecto de distintas materias xa que como sinalamos ó principio, no DCB contéplase a creación de mensaxes verbo-icónicos en diferentes áreas. Polo tanto pode realizarse como unha actividade proposta unicamente dende a área

de Lingua Galega ou Española, Coñecemento do Medio ou Educación Artística, ou ben implicando ós mestres das distintas materias de xeito tal que se convirta nunha actividade interdisciplinar.

Consideración 6: ampliación da actividade a través da dramatización

Pode resultar interesante que, unha vez finalizada a a fotonovela ou fotomontaxe pidamos ós nenos e nenas que pensen na posibilidade de realizar unha dramatización do seu contido. Por exemplo, no caso da fotonovela pode realizarse a súa total representación e no caso da fotomontaxe pode, tal vez, pensarse nunha representación corporal estática da mensaxe que se trata de transmitir. Trataríase novamente de exercitarse na trasposición dun código a outro, neste caso do código icónico ou icónico-verbal a un código xestual ou xestual-verbal.

Avaliación da actividade

Á marxe das manifestacións orais recollidas durante a realización da actividade e da observación realizada polo mestre/a, os alumnos poden tamén realizar unha avaliación/valoración escrita da actividade na que se formulen cuestións relativas a:

1.- Autovaloración do traballo realizado:

- Que modalidade elixiron e por que (fotonovela ou fotomontaxe)
- Cal foi o proceso seguido para a súa elaboración, que dificultades atoparon e como as solucionaron.
- Valoración do funcionamento do grupo: nivel de acordo, aportación de ideas, reparto de tarefas, nivel de colaboración de tódolos participantes, etc.

- Valoración do nivel de dificultade da actividade, ¿cal foi a tarefa máis difícil? ¿cal foi a máis doada?, etc.
- Como valoran o resultado da súa actividade tendo en conta os seguintes criterios: orixinalidade da idea, calidade estética e dificultade de elaboración.
- Cales son os principais erros e acertos que observan no seu traballo.

2.- Valoración dos traballos dos demais grupos

Neste apartado pídeselle ós alumnos que fagan unha consideración xeral dos traballos realizados polos seus compañeiros e que indiquen cales son, segundo a súa opinión, os tres mellores traballos e por qué.

3.- Valoración da actividade

Neste apartado trátase de que o neno/a realice unha valoración global da actividade independentemente do seu resultado, informando sobre cuestións como se lles gustou a actividade o non e por qué, se lles pareceu interesante ou non e por qué, etc. Tamén se lles pide que valoren os principais erros e acertos no desenvolvemento da actividade con vistas a aprender da propia experiencia.

Bibliografía

- APARICI, R. (1994): "La era de los medios de comunicación", *Vela Mayor*, 4, 81-88.
- APARICI, R. (1996) (coord): *La revolución de los medios audiovisuales. Educación y Nuevas Tecnologías*, Madrid: De la Torre.
- BAZALGETTE, C. (1991): *Los medios audiovisuales en la educación primaria*, Madrid: MEC-Morata.
- GREENAWAY, P. (1993): ¿A quién corresponde la enseñanza de los medios? en APARICI, R. (COORD):

La revolución de los medios audiovisuales, Madrid: De la Torre, 33-44.

- TYNER, K. (1993): *Conceptos clave de la alfabetización audiovisual*, en APARICI, R. (COORD): *La revolución de los medios audiovisuales*, Madrid: De la Torre, 39-42.

Para saber máis

- AGUADED GÓMEZ, J.I. (1993): *Comunicación audiovisual en una enseñanza renovada. Propuestas desde los medios*, Huelva: Grupo Pedagógico Andaluz "Prensa y Educación".
- ALONSO, M. E MATILLA, L. (1990): *Imágenes en acción. Análisis y práctica de la expresión audiovisual en la escuela activa*, Madrid: Akal.
- ALONSO, M.; MATILLA, L E VÁZQUEZ, M. (1995): *Teleniños públicos, teleniños privados*, Madrid: De la Torre.
- APARICI, R. E GARCÍA MATILLA, A. (1989): *Lectura de imágenes*, Madrid: De la Torre.
- FANDOS IGADO, M. (1995): *Juega con la imagen. Imagina juegos*, Huelva: Grupo Pedagógico Andaluz "Prensa y Educación".
- MASTERMAN, L. (1993): *La enseñanza de los medios de comunicación*, Madrid: De la Torre.

¹ No DCB de Educación Primaria da Consellería de Educación da Xunta de Galicia (1989) faise mención a estos contidos nas seguintes áreas:

Nas áreas de Lingua e Literatura Galega e Lingua e Literatura Española, o Bloque temático 5 adícase exclusivamente á "Lingua e Medios de Comunicación".

Na área de Educación Artística, o Bloque temático 2 fai referencia á "Linguaxe Visual e Plástica".

Na área de Coñecemento do Medio, no Bloque temático 9 sobre "O mundo actual" tense en conta contidos relacionados co mundo da imaxe e dos medios de comunicación.

² Citada por Aparici, R. (1994): "La era de los medios de comunicación", *Vela Mayor*, 4, pp. 81-88.